

הוראת עברית מקראית

בגישת שפה חיה

רבקה בליבוים

רחל חלבה

הנה: עברית מקראית בדרך המעשית

הוצאת מאגנס, ירושלים 2011

הקדמה: אופיו של הספר ומטרתו

ספר זה, שכתבה רחל חלבה החיה ומלמדת בקנדה, הוא בן שלושה כרכים. זהו ספר לימוד לעברית המקראית ואינו מתיימר להיות ספר יעץ. הכרך הראשון והשני מרכיבים את ספר הלימוד, והכרך השלישי הוא ארגז כלים ללומד. שפתו של הספר אנגלית, והוא מיועד ללומדי עברית מקראית הדוברים אנגלית. ראשית, אביא מדברי המחברת בהקדמה לספר. לדבריה, הספר מתאים לקורס בן 100–150 שעות הוראה. תנאי הכרחי ללומדים בספר הוא יכולת קריאה בעברית.

כמוצהר בהקדמה, הספר מיועד ללומדי עברית מקראית ברמת מתחילים. הספר מכוון להשיג שליטה באוצר המילים השכיח ביותר (100 שמות עצם וחמישים פעלים בכרך א ו-120 פעלים בגזרות בכרך ב) וכן הבנה של כללי הדקדוק הבסיסיים. לדבריה של המחברת, בסופו של התהליך מושגות מיומנות וכשירות בשפה תוך חשיפה לחומר הנלמד על הסוגות השונות שבו. ארגז הכלים לתלמיד כולל רשימות מילים שכיחות המחולקות לקטגוריות, פעלים שכיחים ונטייתיהם וכן טבלאות לניתוח פעלים.

הספר פותח בהצגת המשפטים השמניים, כינויים, סמיכות, מספרים, מילות יחס וכו'. הפועל מוצג לאחר מכן. אוצר המילים וכללי הדקדוק הבסיסיים מוצגים דרך קטעי מקרא אותנטיים שכוונו לרמת הלומד וכן דרך שיחות שחיברה חלבה שנראות ברובן שיחות מהעברית בת ימינו המשתמשות במילים מקראיות.

מטרה נוספת של הספר, כפי שמציינת המחברת, היא לחשוף את התלמיד לתרגומים אחדים לטקסט המקראי, מתוך הבנה שאין תרגום אחד מושלם. תקוותה היא שבסוף הקורס התלמידים יהיו מסוגלים לבקר את התרגום לטקסט המקראי.

חלק ניכר מהספר מוקדש לבניין קל (30 שיעורים!). מה שנלמד אגב כך יכול להיות מיושם לבניינים האחרים.

ד"ר רבקה בליבוים היא מורה בכירה ביחידה להוראת עברית בבית הספר לתלמידים מחו"ל באוניברסיטה העברית, ירושלים.

לא תמיד המחברת משתמשת (והיא גם מצהירה על כך) במינוח המקובל. לצורך התאמה למינוח המקובל ברמה גבוהה יותר יש רשימה בארגז הכלים. להתרשמותי, יש דווקא שימוש במינוח מקצועי רב ולא פשוט (דגש קל, חזק, בינוני, מודוסים ועוד, כולם באנגלית). במבוא למורה המחברת מציעה טכניקות להוראה, רובן לקוחות מתחום ההוראה של שפות מודרניות, כמו שימוש בשירה (פסוקים שהולחנו), קיום שיחות המבוססות על אוצר המילים ועל המבנים שנלמדו – שיחות בעברית חדשה, שימוש ביצירות אמנות המבוססות על הטקסט המקראי. המחברת גם מציינת כמה חשוב לדעת את ההקשר של הדוגמות שבספר.

ההסברים הדקדוקיים

חלבה כותבת שהיא שואפת ללמד את העברית המקראית בדרך טבעית ככל האפשר, כפי שילד לומד שפה. היא מציינת שאין תמיד דיון ממצה בתופעות הדקדוקיות ומייעצת להמעיט בהסברים דקדוקיים מסובכים.

צורות יקטול, הצורות בעלות התחילית, הן הראשונות המוצגות בספר. מוצגות מקבילותיה הרבות באנגלית של צורת יקטול, מבחינת הזמן. לצורת יקטול היא קוראת צורת ו' העבר + צורת יקטול (תיאור שאינו נכון: מבחינה היסטורית, מקורן של צורות אלו שונה, וצורת יקטול לא נוצרה כנראה מצורת יקטול + ו), והיא נמנעת ממונחים כמו וי"ו ההיפוך. לאחר מכן מוצגות צורות קטל (בעלות הסופית) וצורות פועל נוספות.

במבוא יש רשימת תרגומים שהובאו בספר. בספר עצמו לא מצוין מקורם של התרגומים, וחבל. כן באה במבוא רשימת ספרי יעץ לעזרת התלמיד (לא מצוינת שנת ההוצאה – וחבל גם על כך). כמו כן באים פרטים טכניים רבים על דרך השימוש בספר ועל החלטות שונות שנעשו בו – למשל, השמטת מקף מהטקסט המקראי, השמטת הטעמים בדרך כלל.

ייחודה של שיטת הספר והבעיות שבה

הגישה להוראת העברית המקראית בספר דומה לכאורה לגישה המקובלת בהוראת שפה מודרנית. בחלק מהפרקים יש טקסט בסיס או משפטי בסיס שמהם מסתעפים הנושאים בפרק, אוצר המילים הכלול בו והנושאים הדקדוקיים העולים ממנו. ואכן, הדרך הנהוגה בהוראת עברית היא דרך ספירלית מתרחבת, כלומר טיפול בנושא ברמה בסיסית וחזרה אליו והרחבתו ברמות הבאות או בשלבים מתקדמים יותר. נדמה לי שכך ביקשה לנהוג חלבה בספרה.

זהו אפוא ספר ללימוד שפה ברוח ספרי לימוד לשפות מודרניות. דרך טיפול כזאת היא חדשה לגמרי כשמדובר בספרי לימוד לעברית המקראית. היתרון בה הוא כמובן העיגון בטקסט או בפסוקים שמובאים כאן, עובדה שמקנה ללימוד רלוונטיות. הדוגמות אינן מומצאות אלא לקוחות מהטקסט המקראי עצמו. החיסרון בדרך הצגה זו הוא שקשה מאוד לקרוא להתמצא בספר. קשה לחזור לאחד הנושאים או לאתר נושא מסוים. לא תמיד סדר ההוראה ברור ומובן. הפניות רבות ומדויקות למקומות שבהם יש דיון נוסף ורחב יותר היו עוזרות מאוד ללומד המשתמש בספר זה. יש הפניות כאלה בספר, אך לא במידה מספקת. כמו כן היה עשוי לסייע מפתח בסוף הספר, ריכוז אוצר מילים בסוף כל יחידה, ועוד עזרים מעין אלה כפי שנהוג בספרים להוראת שפה מודרנית (למשל בספר **עברית מן ההתחלה**). לא פשוט לעקוב אחר המהלך האסוציאטיבי של המחברת שהכתיב את סדר הפרקים ואת סדר הנושאים בתוך הפרקים, וספק אם הוא יתאים לכל המורים. הסדר אינו מתבקש מאליו כלל וכלל; הוא בחירה אישית שלה, ואינו בהכרח סדר הגיוני שיתקבל אצל מורים אחרים.

ניכר שחלבה מבינה את הקשיים העלולים להתעורר אצל התלמיד בעמתו את שפת האם שלו עם השפה הנלמדת, וכן היא מודעת לקשיים שבעברית עצמה. לדוגמה, סעיף המבחין בין שמות עצם בנקבה בנטייה (תורתך) לעומת שמות עצם בנטייה המסתיימים ב-ת': בריתך. בעמתה שתי דוגמות

אלה מקדימה חלבה רפואה למכה, ומודעת לכך שהתלמיד עשוי לפרש את הַת' בסוף המילה ברית כַּת' שעולה בנטייה ולא כַּת' מבסיס המילה. בהוראת שפה מודרנית כשפה זרה, מגלים רגישות לבעיות העלולות להתעורר עקב המבנה המיוחד של שפת האם, וחלבה מיישמת דרך זו בספרה לאורכו. גם העצה לתלמיד בנושא זה ניתנת ברוח זו: לחפש תחילה את שם העצם בסיומת קמץ ה' (הצורה השכיחה יותר), ורק אם אין מוצאים אותו, לחפשו בסיומת ת' בלקסיקון. בניגוד למקובל בספרי לימוד לעברית החדשה, מטרת הלימוד בספר הזה, כפי שהמחברת מצהירה עליה, היא פסיוויות בעיקרה, אף שדרכי הוראה רבות שהיא מציעה הן אקטיוויות לחלוטין. המטרה היא הבנת הטקסט ולא יצירתו, ניתוח צורות הפועל ולא יצירתו, ולכן חלבה מציעה לתרגם רק מעברית לאנגלית ולא להיפך. דרכי הלימוד האקטיוויות שהיא מציעה (דיאלוגים בכיתה) נועדו אם כן להשריש את הידע ולא להפעיל את הלומד באופן אקטיוו מובהק. לבסוף היא מפנה לאתר האינטרנט המלווה את הספר.

בספר הדגמות ותרגילים רבים ובכללם תרגילי תרגום רבים, בלוויית פתרונות בסוף כל כרך. הדוגמות והתרגילים, המוצלחים ברובם, נלקחו פעמים רבות מהטקסט המקראי עצמו ונועדו להטמיע את הנלמד. נראה שחלבה כללה נושאים רבים בספר זה ובהם, כאמור, נקודות שעלולות להיות בעייתיות ללומד העברית המקראית ושהיא הייתה רגישה להן.

נושאים לדוגמה מתוך הספר

הנה מבחר מהנושאים הנידונים בספר: המשפט השמני, מקום הנושא במשפט, הבינוני ומקומו במערכת הזמנים, התמצאות במילון, מינו של שם העצם, ענייני ניקוד והגייה כמו השווא והדגש, כינויים חבורים, כללי ה"א הידיעה, היום, הלילה, השנה..., ה"א הידיעה שם התואר, המעצים 'מאוד', הסמיכות, נטיות מיוחדות של שם העצם, מילות היחס והצטרפות, המספרים, ה"א השאלה, שאלה רטורית, מערכת הפועל (זו האחרונה זוכה למספר פרקים נרחב מאוד, כולל גזרת השלמים והגזרות האחרות), השימוש בסמן המושא הישיר 'את', קבוצת הפעלים השלמים והגזרות כולל תחביר הפועל ותצורתו ועוד הרבה. מדי פעם יש תת־פרק הַדן במילה אחת מנקודות מבט שונות: אלוהים, ארץ, פה, ואב, הנה ועוד.

סדר הפרקים ותוכנם

כאמור, מה שבולט בספרה של חלבה הוא שיש לה סדר משלה שאינו תואם כלל את כל הספרים הרבים ללימוד עברית מקראית. ספרים אלה דנים בתחילה בפונולוגיה, ממשיכים לדיון מורפולוגי מסודר ועוברים לתחביר.

כך א שלה דן בענייני הגייה, פונולוגיה, מעט תחביר ופועל. כך ב ממשיך את הדיון בפועל. כך ג הוא ארגז הכלים של התלמיד. כך ג מאורגן היטב, והוא מכשיר יעיל שללא ספק עשוי לסייע רבות לתלמיד.

מבנה הפרקים

ניסיתי לברר לעצמי אם יש מבנה מסודר וקבוע לפרקים השונים, אך מכיוון שכל פרק שונה כל כך ממשנהו, קשה לעשות זאת. הנה בכל זאת כמה קווים משותפים: בתחילת כל פרק באה רשימת הנושאים שהפרק דן בהם; אחר כך יש תת־סעיפים, שבחלקם יש תרגול ובחלקם אין. בדרך כלל מובאות דוגמאות, שיחה מומצאת לתרגול נוסף ותרגיל הכולל פסוקים או חלקי פסוקים מהמקרא שבדרך כלל מתבקש בו התלמיד לתרגם את החומר המתורגל לאנגלית. מכיוון שמבנה הפרקים כה שונה זה מזה ואורכם כה שונה, קשה לראות מבנה מסודר מלבד התיאור לעיל. לדוגמה, בפרק הראשון נידונים הנושאים האלה: העברית המקראית לעומת העברית המודרנית שווא נח ושווא נע

המשפט השמני
סיומות הקניין
שינויי תנועות בהוספת הכינוי
שימושי המשפט השמני
שמות עצם מתוך הלקסיקון

השיחות המשולבות בספר

כפי שהצהירה המחברת בהקדמה, היא משלבת שיחות הנראות כלקוחות מהעברית החדשה ונועדו לתרגל עוד את החומר שנלמד ביחידה. ההנחיה היא להשתמש בחומר הזה, והדבר אינו עולה בקנה אחד עם הצהרת הכוונות של המחברת שהספר נועד לשימוש פסיווי. לעתים נוצרת שיחה מוזרה מעט. למשל, בשיחה בעמוד 20, המתרגלת את כינויי הגוף, יש שימוש בשאלות ובתשובות בצורות המקראיות 'המה' ו'הנה'. צורות אלו נראות מוזרות מאוד בשיחה שנראית כלקוחה מהעברית בת ימינו, אף שהן כמובן נכונות למשלב המקראי.

אוצר המילים בספר

למרות האמור על חשיבות החשיפה לאוצר המילים שבספר, אין בו בנייה של אוצר מילים נדבך על גבי נדבך. מן הראוי היה לתת רשימה מסודרת בסוף כל פרק, וכן לבנות את אוצר המילים בכל פרק תוך שימוש חוזר, באופן שיטתי יותר, באוצר המילים של הפרקים הקודמים. משמע, צריך היה להתבסס בכל פרק על אוצר המילים של הפרק הקודם לו, ולספק מילים בסיסיות יותר בתחילה. אוצר המילים בפרק א כולל מילים אלו: ארצכם, שממה, שופטנו, מחוקקנו, מכלנו, לבבכם, נפשכם ועוד הרבה. לא כולן מילים בסיסיות, ובוודאי לא הייתי מכלילה אותן בפרק הראשון. תרגילי אוצר המילים מפוזרים באופן לא שיטתי בין הפרקים. לא הצלחתי לעמוד על הקו המנחה בהקניית אוצר מילים בפרקים מסוימים לעומת פרקים אחרים.

הערות והצעות לתיקון ולשיפור במהדורה הבאה

מכיוון שהנושאים בכל פרק עוסקים בדרך כלל בתחומים רבים, אין שם לפרק, דבר שגם הוא מקשה על ההתמצאות בספר. זאת ועוד: לא ברור איך נקבעה החלוקה לפרקים, ומה היו קני המידה ליצירת כל פרק. יש פרקים ארוכים מאוד הכוללים נושאים רבים, ויש פרקים קצרים הכוללים פחות. לא ברור לי קנה המידה לקביעת אופיו של פרק, להחלטה על אורכו ולמה שייכלל בו. תוכן העניינים בספר מפורט למדי, אך אין מפתח בסוף הספר, וזה חיסרון רציני ביותר למי שרוצה לחזור לנושא כלשהו, שהרי תוכן העניינים אינו מסודר בסדר אלפביתי. למשל, רציתי לקרוא מה כתבה המחברת על נושא הסמיכות, והיה עליי לקרוא את תוכן העניינים עד שנתקלתי בסעיף הדין בסמיכות. לדובר אנגלית מטלה זו תהיה קשה יותר, משום שהוא אינו יכול לרפרף ולאתר במהירות מילים בעברית (סמיכות), ומצד אחר – אולי שכח איך נקרא המבנה באנגלית (construct). זהו חיסרון רציני ביותר, במיוחד בספר כזה שסדר ההוראה בו הוא אסוציאטיווי ואישי, ואינו מובנה לפי תחומי הלשון. גם עיצוב הספר מקשה על הלומד. אין כאן הדגשות בעזרת צבע או בעזרת צלמיות המבהירות היכן מופיע החומר החדש, היכן מתחיל תרגיל וכו'. קשה לשחות בים הגדול הזה שנראה כרצף של טקסט וטבלאות. יש חוסר עקביות בסימנים. למשל: הדגשים מופיעים לעתים בתחתית סוגרים מרובעים ולעתים באמצעם. יש מקרים שבהם באותו עמוד באות אותיות גדולות וקטנות ולא ברור מדוע. העיצוב מרושל למדי, ודרושה בכל הספר עריכה גרפית ראויה. פעמים רבות הצגת החומר החדש נעשית ללא הסבר. הוא פשוט מוצג. הסבר כזה, ולו קצר, חסר לי מאוד.

יש טעויות לא מעטות בספר, הן טכניות הן מהותיות: סעיף 1.7, לדוגמה, הדין במקום הנושא במשפט השמני, זכה לכותרת אחת בפרק עצמו ולכותרת אחרת בתוכן העניינים. זו רק דוגמה אחת מני רבות לחוסר עקביות ולחוסר הקפדה בעריכה.

בפרק 1.9 יש תרגיל מצוין של חיפוש מילים במילון שמחייב שימת לב לניקוד. אלא שבראשו יש שורה תלושה שאינה שייכת למטלה. (ייתכן שלא הבנתי את הכוונה, ומן הסתם גם התלמיד לא יבין). בתרגיל בעמ' 10 העוסק בכינוי החבור שולחת המחברת את הלומד לארגז הכלים, לחלק 3, לשם קריאת מילים. חלק 3 מכיל עשרה עמודים... כמו כן היא מצרפת מילים לקריאה בתרגיל עצמו. יתר על כן: לצורך התמצאות בטבלאות הרבות שבחלק 3 נחוצה ידיעת סדר הא-ב. במקום להציב את סדר הא-ב באמצע כרך ג, כדאי היה להציבו בתחילתו. זהו תנאי הכרחי לכל שימוש במילון ובוודאי לשימוש בארגז הכלים. כאמור, התרגיל עצמו מצוין והוא מתרגל היטב את הכינוי החבור ואת השליטה בו. אכן, הפרדת הכינוי החבור מהמילה הבסיסית היא אחת המיומנויות הראשונות שלומד העברית המקראית נזקק לה, ולדובר אנגלית, שפה אנליטית יותר שבה מסומנים כינויים אלה במילה נפרדת, נדרש במיוחד תרגול בה. בעמוד 41 ההוראה היא למצוא את צורת היחיד לשמות שבטבלה הבאים בסיומת ות (חולם מלא), אך בטבלה באות מילים בסיומת חולם חסר ואין התייחסות לכך בשום מקום.

בהערה על השווא הנע בעמ' 3 נאמר שבעברית החדשה השווא הנע מבוטא בתנועה רק עם העיצורים ו, ז, י, ל, מ, נ, ר, והשווא הנח אינו מבוטא. מה בנוגע להגיית השווא הנע במילה כמו ירדתי? הרי הוא מבוטא כתנועה מלאה! כך גם במילים כמו תכתבי ובמאות מילים אחרות. קביעתה זו של המחברת בפירוש אינה נכונה.

בהגדרה שנתנה המחברת לכינוי הגוף (pronoun) היא אומרת שכינוי מסמן משהו שהוזכר קודם. האם זה אכן כך? במשפט 'אנחנו היינו שם אתמול', האם כינוי הגוף 'אנחנו' מבוטא בהכרח אזכור קודם? נדמה לי שהיא טועה גם כאן.

בעמוד 4 נאמר שאת הכינוי החבור ניתן לצרף לכל שם עצם ביחיד. מן הראוי היה להפנות לדיון במילים כמו מראה ומחנה, שהיא מזכירה אותן בנטייה בעמוד 36. שם הן באות בסעיף העוסק בשמות בני משפחה (על אף שאין כל קשר בין מראה ומחנה לדיון בבני משפחה). כדאי היה להדגיש שהכינוי החבור לשמות עצם שאינם נוטים והמסתיימים בסגול וה"א עשוי להיות כך: מראהו. מן הראוי היה לסייג ולומר 'ברוב המקרים' ולא לקבוע כאן קביעה נחרצת. מילים כאלה אינן נדירות כלל וכלל בלשון המקרא בנטייה.

המפגש הראשון בספר עם הכינוי החבור הוא בצירוף למילה 'שם'. זו בחירה בעייתית מאוד, לדעתי, שכן תנועות הבסיס משתנות בנטייה. היה ראוי לתת שם שאינו משתנה בנטייה כמפגש ראשון. כך אכן נעשה בטבלה המקנה את כינויי הקניין. מן הראוי היה לדחות את נטיית המילה 'שם' למועד מאוחר יותר. בעמוד 17 המחברת מסבירה יפה את כללי ו' החיבור ומציינת בהערה שאין הרבה מילים בעברית המתחילות ב'ו', ולכן סביר שאם מילה אכן מתחילה ב'ו', זו ו' החיבור או ו' העבר, כפי שהיא מכנה אותה (ה'ו' של צורות ויקטול המקראיות). היה מקום כאן להבדיל מיד, שכן ו' החיבור יכולה לחבר בין חלקי דיבר אחרים לבד מהפועל, וכן ניקוד ו' העבר (כפי שהיא מכנה אותה) הוא שונה. חבל שלא נוצלה ההזדמנות הזאת.

בפרק על מינו של שם העצם (פרק 25) נאמר שהמילה אות במקרא היא ממין זכר, ולא היא, כמובן: למשל, 'אות היא לעולם'. במקרא היקרויות המילה בנקבה רבות יותר, אף כי יש היקרויות שלה בזכר. כאן היה מקום לציין שיש מילים שהן גם זכר וגם נקבה, דוגמת אות, ולנצל הזדמנות זו להדגשת התופעה. ההסבר על דגש קל (סעיף 3.4) ידידותי מאוד לקורא, אך גם כאן יש ניסוח תמוה. נאמר שהוא משנה את העיצור (!) במקום לומר שהוא משנה את ההגייה...

בעיות תרגום: 'בכירה' מתורגמת כ־first born. נדמה לי שבטקסט המקראי הכוונה לבת הגדולה יותר בין השתיים, ולא דווקא לזו שנולדה בלידה הראשונה לאמה. בחלק הפועל ניסתה חלפה לפשט את המערכת המסובכת של הפועל המקראי ולהסביר בצורה פשוטה

יחסית את המשמעות של צורות הפועל השונות. כאמור, היא התחילה דווקא בצורות יקטול (צורות בעלות תחילית), אך בטבלה הראשונה באות צורות יקטול (צידונים יקראו לחרמון שרין = יקטול להבעת הרגל, כפי שמקובל לפרשו) לצד הצורה הנרטיבית הרגילה: ויקטול (וישפוט שמואל את ישראל – שפט, כך בעמ' 235). לבד מכך שצורת ויקטול הייתה כנראה צורה לעצמה ולא הייתה בנויה על יקטול בתוספת ו' ש'הפכה' אותה, כפי שמקובל לפשט, הרי שתי צורות אלה אינן ישות אחת, ואין זה נכון וראוי לשבצן באותה טבלה. אף שחלבה ייחדה פרק שלם לצורת ויקטול, היא כללה צורה זו בתרגול יקטול ובהצגתו (עמ' 232, 235). לא הצלחתי להבין מדוע.

סיכום

הספר נוקט גישה לא מקובלת בהוראת עברית מקראית, כזו המקרבת אותו לאופיים של ספרי לימוד לשפות מודרניות. יש בו מגוון רחב של נושאים ודיון מתוך נקודת מבט של ניתוח מעמית בנקודות בעייתיות ללומד העברית המקראית ששפת האם שלו אנגלית. אין כאן זיקה לסדר ההוראה המקובל. הסדר שהמחברת בחרה בו הוא, כך נראה לי, הקושי העיקרי בשימוש בספרה. מורה אחר זולתה צריך להסתגל למה שנראה כלימוד אסוציאטיבי משהו ולהפכו למשנה סדורה ומסודרת, ולהיות גמיש מספיק כדי לאמץ את סדר הלימוד שמציעה חלבה. בספר כזה, הבנוי על לימוד אסוציאטיבי, אי אפשר לוותר על מפתחות ראויים לנושאים הדקדוקיים. כמו כן דרושה חלוקה ברורה יותר של הפרקים והנושאים בתוכם. זאת ועוד, מכיוון שחלבה משתמשת לעתים במונחים משלה (ו' העבר, למשל), יקשה על הלומד הרוצה להמשיך בלימודיו בספר אחר לעבור למינוח אחר. אינני מוצאת תועלת רבה בשינוי המינוח המסורתי. לקראת המהדורה הבאה יש לערוך את הספר עריכה קפדנית, ובכלל זה לעצב אותו עיצוב גרפי ראוי שיקפיד על עקביות ועל בהירות ויסייע ללומד בהתמצאות בספר. יש לנכש טעויות תוכן והגהה רשלנית לכל אורכו (הבאתי כאן רק מעט מהטעויות שמצאתי בספר). כך ארגז הכלים שימושי מאוד, אך הייתי משנה בו את סדר הפרקים.